

فرهنگ تعاون

و نقش آن در فرآیند

توسعه اجتماعی و اقتصادی کشور

«دکتر میرهادی زاده»

زمینه‌ها:

حضور توانمند سرمایه تعاونی - انسانی، مادی در مشارکتهای مردمی، مناظره اقتصادی و نظری شورانگیزی میان صاحب‌نظران گذشته و حال داشته. ابهام مسأله مورد بحث این بوده است که آیا مشارکتهای تعاونی همچون مشارکتهای گروهی از صاحبان سهم در شرکتهای سهامی خاص و عام، از جمله گزینشهای عمومی (ملی) و عادی است و یا حالت مقطعی و گذرا دارد؟ آیا ادامه نقش تعاون در فرآیند صنعتی

شدن را می‌توان نقشی پویا، موثر و تعیین‌کننده به شمار آورد؟
پاسخهای ارایه شده در موارد زیر روشن بوده است:

- از نظر اجتماعی تعاون محصول رشد فرهنگ طبیعی جوامع انسانی است و امروزه تعاون (شرکت تعاونی) از ضروری‌ترین نیازهای اجتماعی است.
- از نظر اقتصادی تعاون، خشونت‌های سرمایه‌داری تجاری رامی‌کاهد (پس از توسعه صنعتی).

- اصول واریسی آزاد، ضمن بحث و انتقاد آزاد در هسته‌های تعاونی بهتر عملی شود.
- وحدت و هماهنگی در تصمیم‌گیریها و رهبری مردمی، وظایف سیاسی دولت را در امور مردم سبکتر می‌سازد.
- اصول فرهنگ تعاون نوید بخش نظام سالم‌تری است و اگر نهادینه شود فرصت می‌دهد که سرمایه‌های انسانی غنی‌تر، بارآورتر و توان سرمایه‌گذارهای جمعی برای بهزیستی و تأمین عدالت اجتماعی و اقتصادی فزونی گیرد.

مسائل مورد بحث را می‌توان در چهار بعد زیر، در مرحله شناخت موضوعی توضیح داد:

بعد ۱- تعاون گزینش عمومی است

از این جهت که نظامی است اخلاقی و بر رفتار نیروهای بازار اثر می‌گذارد، اصولاً ارزشهای اعتقادی را شکل می‌بخشند و در چارچوب برنامه‌ریزیها قرار می‌دهند و از جمله نیازهای ملی شمرده می‌شوند که وظیفه اصلی آنها ایجاد تناسب بین سود و هزینه فعالیتهای تولیدی و خدماتی و جامعه مصرف‌کنندگان است و هزینه متعارف نهادی آن به نسبتی بین دولت و مردم تقسیم می‌شود، در ساختار تشکیلاتی تعاون انواع شرکتها و اتحادیه تعاونی فعالیت می‌نمایند و ساختار مالی آن که مشتمل بر هزینه‌های جاری و سرمایه‌ای است که از طریق انباشت ذرات کوچک پس‌انداز فراهم می‌آید و سهم‌الشرکه‌های بسیار ناچیز اعضا است، چنانچه تعاون را در حالت مقطعی و گذرا، مانند دورانهای جنگ، قحطی و یا کاهش ناگهانی حجم تولید و اختلال در توزیع کالا، ارزیابی کنیم، ضرورت‌های تأمین امنیت پیش روی قرار می‌گیرد و از این نظر نیز بهتر از سایر مشارکتهای مردمی کارساز بوده و بیشترین سهم مالی را از خزانة جذب خواهند کرد. بنابر مراتب: نخستین مسأله، تأکید بر همبستگی امور معاشی و امور اجتماعی است.

مسئله دوم: جدال بین گروههای صنعتی و گروههای کشاورزی در سرمایه‌داری پیشرفته بوده و آرای مخالف و موافق بسیاری در این زمینه ابراز شده است که هر گروه کلاً برداشتی متفاوت از تعاون داشته‌اند، ولی جوهره مباحثه درباره «اصول واریسی آزاد» (کنترل‌های دموکراتیک) می‌باشد. مدیران گروههای صنعتی تنها واریسی در سطوح بالای مدیریت واحد اقتصادی را تجویز نموده‌اند. به باور آنان استفاده از بحث و انتقاد آزاد در هسته‌ها، که از اصول مدیریتهای تعاونی است، مانع

تصمیم‌گیری برای رشد صنعتی بوده و قدرت رقابت و عملکرد گروههای بزرگ تولیدی را در عرصه بازرگانی بین ملتها به شدت می‌کاهد...

وجود این گونه تفکرات بی‌اثر هم نبوده، زیرا موجبات تشکلهای کارگری در بخش صنایع و معادن را فراهم آورده است که شامل اتحادیه‌های تعاونی تخصصی و سندیکاهاست.

سومین مسئله عمده: در مورد تشکلهای تعاونی "همبستگی سیاسی" در جنبشهای تعاونی است.

با پذیرش این حقیقت که در محتوای تشکیلاتی تعاون، قدرت رهبری زیر نظارت مستمر و روزانه اعضای شرکتها قرار دارد فرصت می‌دهد که وحدت تصمیم‌گیری و همبستگی سیاسی نیز از ویژگیهای آن باشد، چنانچه مصوبات دستگاههای سیاستگزاری هم در میان نباشد، می‌توانند تصمیمات یکسان و معنی‌داری در هر مورد بگیرند. از آن جمله وحدت رویه تعاونی در قیمت‌گذاری و سود و هزینه برای فروش کالا و خدمت است. حداقل شعاع این همگنی در قیمت‌گذاری، سطح شهرهای هر استان است. از مطالعاتی که مؤلف در سطح تعاونیهای روستایی استان خراسان - ۱۲ شهرستان - با حضور در محل و مشاهده نحوه عمل سازمانهای به عمل آورده به این نتیجه دست یافته است که سود تعاونی (بهتر است سود و هزینه نامیده شود) از حداقل ۳ تا حداکثر ۱۲ درصد و در موارد کمیاب ۱۵ و ۱۶ درصد در سال ۱۳۷۵ برآورد شده است، در واقع متغیر قیمت برای اعضا و غیر آن مشابه بوده است.

چهارمین عنصر تصمیم‌گیری

تعاونی به ضرورت در بقای شرکتی تعاونی، فهم و برخورداری کامل از "هدفهای رسمی ملی" است و چون راه کار انواع فعالیتهای تعاونی بر مبنای اصول مدون ملی و اصول تعاون بین ملتها، تنظیم می‌شود، آموزشها و دانشهای تعاونی می‌باید همه جانبه گسترش یابند. اهمیت و ارزش

نظارت‌های دولت در این عرصه تجلی می‌یابد. نهادهای تعاونی دولت نقش مؤثر در شکل بخشیدن بر فعالیتهای گروهی و هسته‌های تعاونی (گروههای همیار) دارند، حمایت مالی و اعتباراتی که در این مسیر تعیین شده و مصرف می‌شود، جزو سرمایه‌گذاریهای اجتماعی است و به همین مناسبت شرکتیهای تعاونی طبق قانون به ثبت می‌رسند و اعضای آنها می‌باید از قانون و مقررات جامع تعاون و مزایای آن بهره‌مند گردند و متقابلاً به این مقررات مؤمن و وفادار باشند. انگیزه وفاداریها؛ در عمل با ابراز تقوا، صداقت، بردباری و آزادگی و احسان، مصداق می‌یابد. چنانکه در شریعت اسلام، حکم "یا ایها الناس تعاونوا علی البر و التقوی و لاتعاونوا علی الاثم و العُدوان" در روابط انسانی جاری شده است. این دستور الهی که تعاون مشروط بین اقوام را تأیید می‌کند، به همراه آیه‌های صدقات، انفاق و احسان به صورت ارزشهای اجتماعی، راهی برای از بین برداشتن فاصله‌ها باز کرده و ضمن تأکید بر وحدت در هدف همیاری و اقیامت خود را برای پیش بردن تعاون به سوی اشتغال و رفع بیکاری و نشان داده است.

بعد ۲- علل و موجبات اصلی گرایشهای تعاونی

از دوران پیدایش اصول و اندیشه تعاون جدید برای شرکتیهای تعاونی و مصرف و تولید - در خارج از مرزهای ایران - حدود ۱/۵ قرن می‌گذرد، ولی زهیافت آن به جامعه ایرانی، حدود چهل و پنج سال است که عملاً برنامه‌ای برای ساماندهی کسب و کار کشاورزان تنظیم و اجرا گردید. در آغاز، بانک کشاورزی و سازمان تعاون روستایی ایران، متولی مدیریتهای تعاونی مصرف شدند که کماکان وظایف خود را انجام می‌دهند. اما اساس تشکلهای تعاونی و تفکر تعاون، حمایت از گروههای کم درآمد و آسیب‌پذیر و تأمین اشتغال مولد برای بیکاران روستایی و رفاه شهری بوده است که

اختصاص به کشور خاصی ندارد. حاصل تفکر تعاونی از این دیدگاه تقسیم قدرت تولید و کار بین کارکنان کشاورزی، خدماتی، صنعتی و دریافت اجرت کار مناسب از مصرف‌کنندگان و کل جامعه و توزیع عادلانه درآمدهاست.

به یقین، در شرایط فعلی کشور ما، تعاون در حالت انتقال از مفاهیم ابتدایی به موقعیتهایی برتر و سرمایه‌گذاریهای جمعی در ابعاد رسمی است. لذا با مسائل جدیدی از قبیل دستیابی بر "تولید انبوع توزیع انبوه" ایجاد ساختارهای مالی - اداری مناسب‌تر برای رفاه مصرف‌کنندگان و رفاه جامعه تعاونی رو به رو گشته‌اند. هرچند که دستیابی به چنین هدفهای بزرگ اجتماعی و اقتصادی مانند همه امور عمرانی، زمینه مساعدتری نسبت به گذشته‌ها دارد، ولی خالی از سنگناهایی در بعد سازماندهی آموزش و مشکلاتی از نظر تحقق عدالت اقتصادی و اجتماعی نمی‌باشد. توسعه مدیریتهای حرفه‌ای، با تشکیل پایگاههای آموزش حرفه‌ای تعاونی از نخستین الزامات توسعه نهضت تعاون برای آینده است و مباحث گوناگونی در این زمینه قابل توضیح و بررسی است و به مجال دیگری موقوف می‌شود:

بدیهی است فرضیه‌های تعاونی که قبلاً برای تأمین رفاه قشرهای متوسط و افراد کم درآمد ابراز می‌شده، در اغلب جوامع پیشرفته امروزی، بسیار کمرنگ شده است، مع الوصف تعاون در شکل نهضت‌های اجتماعی برای رفاه خاطر نونهالان و بزرگسالان در جایگاه شایسته‌ای قرار دارد.

بعد ۳- ادبیات تعاون در ایران، وضع موجود

ادبیات تعاونی موجود در کشور ما ضعیف است. از ادوار گذشته نیز تقریباً جز از تعاون سنتی روستایی - نوشته‌هایی در قالب تجزیه و تحلیل‌های علمی و فنی که به شکل نشریات منظم و کتاب، عرضه شده باشد و محتوای فرهنگ تعاون ملی را ارائه

دهد، کتابخانه‌های ما کم نصیب است، در حالی که ادبیات فارسی زبانان از گنجینه‌های نادر جهان ماست. چند جلد از آثار فرهنگ تعاون - مجموعه تحقیقات دانشگاهی - اعم از تألیف، ترجمه و تحقیقات در طی دو دهه گذشته نشر یافته و مجلاتی نیز از طریق وزارتخانه‌های کشاورزی و تعاون به صورت فصلنامه - سالی سه و یا چهار جلد - تألیف و نشر می‌شود که غالباً به انتقال مفاهیم فرهنگی - برون مرزی می‌پردازند. انبوهی از گزارش‌ها (همایش‌های آموزشی)، مسیزگردهای تخصصی، نوشتارها و پایان‌نامه‌ها، در سالهای پس از انقلاب اسلامی، مجموعه ره‌آورد‌های علمی تعاون را در کشور ما تشکیل می‌دهند، که آنها نیز در دسترس همگان قرار داده نمی‌شوند، جز آنکه در برخی از روزنامه‌های خبری و یا گزارش‌گونه‌ای از عملکردها به چشم می‌رسد، ولی مطالب به علل گوناگون طبقه‌بندی شده و نظام یافته نیستند. و چون درج کامل آنها بار مالی داشته است از اهمیت موضوع چشم‌پوشی و خلاصه نموده‌اند.

تجلی تعاون طبیعی و همیارهای اجتماعی در آبیاری سنتی موضوع اصلی ججلد اول کتاب "فرهنگ یاریگری در ایران" تنها مجموعه پژوهشی از فرهنگ مردمی سنتی را به میان کشیده است - سال نشر آن ۱۳۷۳ و شامل ۳۴۵ صفحه است - که به همت مرکز نشر دانشگاهی به قلم آقای مرتضی فرهادی نشر یافته است.

از این گذشته سلسله نشریات وزارت تعاون و امور روستاها - قبل از انقلاب اسلامی ایران مجموعه تجربی مفیدی است که جنبه‌های تخصصی تعاونیهای شهری (مصرف، اعتبار و خدمات) و نظایر آنها را بررسی نموده است. مثلاً در شماره ۸۳ آن جنبه‌های اقتصادی تعاونیهای مصرف بررسی شده است که از انتشارات اداره منطقه‌ای و مرکز آموزش اتحادیه بین‌المللی تعاون و ترجمه‌ای از عملکرد نهضت تعاونی جنوب شرق آسیاست. در این نشریه نقش و

اهمیت سرمایه، مزایای معاملات نقدی و سیاست قیمت‌گذاری، درارتباط با فروشگاههای تعاونی مصرف به تفصیل آمده است.

بعد ۴- مشخصه‌های فرهنگ تعاون و تعاون طبیعی

تشخیص و بیان فرهنگ تعاون، در ارتباط با تولیدکنندگان محصولات کشاورزی و صنعتی و تعاونیهای توزیع و خدمات، جستجویی برای تعیین رابطه بین دانشهای تعاونی و عملکرد مشارکتهای مردمی در امور اجتماعی و اقتصادی است که یک رویه آن سنتی و رویه دیگرش صنفی است.

اصول تعاون تعمیم‌دهنده دو عنصر اندیشه آزاد و انگیزه‌های همیاری در هسته‌های تعاونی (گروههای کار تعاونی) است. صفت مشترک فرهنگ تعاون در همه رشته‌ها تأمین سلامت کار جمعی به خیر و صلاح جمعی با رعایت ساختار فرهنگی و تاریخی است. نفوذ فرهنگ تعاون در رفتار متقابل گروههای همیار، فرصت می‌دهد که عاطفه و احساس به شکل مشابه قرابت و بستگیهای خانوادگی در سازمان کار گروههای همیار پدید آمده جانشین رقابتهای فردی (فردگرایی) گردد تقسیم کار مابین اعضای جامعه تعاونی بر پایه مهارتها و مزیتها عملی شده و احساس خشنودی از مشارکتهای جمعی حاصل شود و در نتیجه هر فرد عضو می‌تواند از حضور خود در چنین مشارکتی رضایت خاطر داشته باشد. از این رو عمده‌ترین انگیزه همیارها، وجود فرهنگ مشارکت مبنی بر آموزشهای ابتدایی و پیشرفته است تا هدفهای تعاون بنا بر اصول علمی و قواعد شرعی تحقق یابد.

اصولات فرهنگ مشارکت در عمل، این است که امکان می‌دهد دانشهای تعاونی برای افزایش بهره‌وری فعالیت‌های گروهی، در حیطه مدیریت کار جمعی قرار گیرد و ریشه‌دار گردد. نمونه‌های تجلی چنین فرهنگی در کشور ما زیاد است، برای ارایه

شواهد عملی موضوع چه از دورانهای گذشته و چه شرایط حاضر، اسناد و گزارشهای زیادی هست که متأسفانه در بایگانی نهادهای تعاونی دولتی ضبط شده و در اختیار دانش‌پژوهان قرار نگرفته است و آنچه انتشار یافته و می‌یابد چه بسا رنگ تبلیغات به خود می‌گیرد و واقعیت‌های زیبای تعاون را نشان نمی‌دهد.

همیاریهای خودجوش زیباترین نهاد تعاون اجتماعی ایلاتی و روستایی ایران است. تعاریف چندی از این همیاریها را از کتاب پیش گفته می‌آوریم که تک نگاری و یا تحقیق مشترک چند نفر از دانشوران با سابقه است.

الف: تعاونی سنتی

این قسم از تعاونیها همان خودیاری، همیاری و دگریاری است. یکی از مصادیق خودیاری، "خودیاری چرخ‌ریسان" است که زنان به صورت همیاری برای میزبان کار می‌کرده‌اند که در یزد و روستاها و شهرهای آن معمول بوده است. گروه زنان چرخ‌ریس درحالی که هر یک از اعضای گروه برای خود می‌ریسیده است هر شب در خانه یکی از اعضا گرد می‌آمدند و میزبان از آنها پذیرایی می‌کرده است. به این ترتیب کار چرخ‌ریسی در بین گروه همکاران و در میهمانی به یکی از نشان‌آورترین کارها برای زنان تبدیل می‌شده است.

ب: دو گونه آمیزی یاری‌گریها

از مصادیق زیبای یاری‌گری مراسم "برف‌ه چال" در روستای "آب اسک" آمل است. به این ترتیب که در یکی از روزهای نیمه اردیبهشت ماه، تمام مردان و پسران بالاتر از

هفت سال به جمع کردن برف از مناطق برفگیر و انبار کردن آنها در محلی خاص می‌پردازند تا چوپانان، علوفه‌چینان و رهگذران از برف و آب این چاله استفاده نمایند.

در این روز زنان روستا به اجرای مراسمی خاص می‌پردازند و نظم ده و امور آن را به دست می‌گیرند «صفحه ۷۴ همان منبع».

ج: گونه خود-دگریاری

نمونه دیگری است و در شرایطی که خودیاری اهالی کافی نبوده در ساختمان مدرسه، حمام، مسجد، پل و حسینیه از کمک نیکوکاران - پیشه‌وران و استادان ماهر استفاده می‌شده است.

به عنوان نتیجه‌گیری از این مقاله:

اول: پیشنهاد می‌شود که شناخت وسیع این گونه تعاونیهای سنتی در برنامه تحصیلی دانش‌آموزان دوره‌های متوسطه منظور و دبیران محترم مدارس، به این نکات توجه نمایند تا نوجوانان ما به عنوان یک کار فوق برنامه برای گردآوری اشکال طبیعی تعاون که خوشبختانه افراد کهنسال به راز و رمز آنها وقوف و اشرف کامل دارند بسیج شوند تا ریشه‌های تعاون طبیعی شناخته شود و تألیفات تکمیلی جامعی از هر استان به دست آید.

اگر روزی و روزگاری کانونهای حیات‌بخش فرهنگی در فضای روستا، پدید آمده یا توسعه یابند، ره‌آورد‌های دانش‌آموزان خلاق هر روستا، سهمی ارزنده در بعد فرهنگی خواهد داشت چه بهتر که هر تحقیقی به صورت تک‌نگاری (منوگرافی)

بنام محقق مربوطه، در بایگانی مطالعاتی کانون باقی بماند و مسلماً روش تحقیق در آن به کار رفته و مورد تأیید دبیر و معلم مربوطه نیز قرار گیرد. با این وصف صلاح در این است که دانشجویان تعاون پیشگام، چنین مطالعاتی در مناطق خود باشند و به سهم خود به عنوان کمک به پیشرفت پژوهشهای اجتماعی - اقتصادی مورد تشویق و قدرشناسی قرار گیرند.

دوم: اینکه فرهنگ تعاون، مروج رفتارهای درست و متعادل در مدیریت امور مردمی است و این ویژگی برجسته همیاریهاست که خود نتیجه آموزش و حتی پرورش صحیح است، بنابراین رفتار صحیح در روابط انسانی و در کارهای هدف‌دار، اگر نهادینه شود، نظام اجتماعی سالمتری پدید خواهد آورد که در فرهنگ تعاون متبلور می‌شود. افزون بر این تعاون محصول گردهمایی صادقانه بر افراد، دست‌ها و ذخیره‌های بسیار خرد و ریز (پراکنده) است که با افزایش تدریجی و یا تصاعدی، این مقادیر کوچک می‌توان به مقادیر بزرگی رسید که توان و قدرتی برابر توان سرمایه‌گذارهای عظیم صنعتی را به دست خواهد داد.

به یاری خداوند متعال بررسیهای مزبور از نظر جامعیت تعاون و انرژیهای اجتماعی و اقتصادی آن ادامه خواهد یافت. به نحوی که بتواند حرکت‌های تعاونی جامعه اسلامی را در جهت تحقق بخشیدن به راهبردهای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ترسیم کند.

«تعاون در گذشته»

تعاون دارای پیشینه‌ای تاریخی و روشن در جهان و بویژه در ایران می‌باشد. تعاون از هفتاد سال پیش در قالب قوانین و مقررات جدید در زندگی اجتماعی و اقتصادی ایران مشاهده می‌شود، نظام جمهوری اسلامی نیز بر اجرای آن تأکید دارد و ضمن بهادادن بسیار به بخش تعاون بعنوان یکی از رکن‌های اصلی و اساسی اقتصاد کشور نام برده شده و تصریح می‌گردد، که در کنار بخش اقتصادی دولتی و خصوصی به عنوان اقتصاد تعاونی می‌تواند متجلی گردد.